

Спогади оженинців про переховування євреїв у роки Великої Вітчизняної війни

Зростання расової нетерпимості до євреїв – в ряді європейських країн, особливо, в Німеччині у 1-й половині ХХ ст., привело до масового їх винищення (Голокосту). Як наслідок – насильницька смерть близько 6 млн. євреїв: в ході Другої світової війни четверта частина цих жертв припадає на Україну.

Багато лиха принесла війна і на землю Острожчини. З серпня 1941 року спеціальні загони – айнзацкоманди повинні були «прочитати» райони від євреїв, комуністичних діячів, різних агентів, небажаних із соціальних, політичних чи расових причин елементів. Такі акції приводили до масових розстрілів на території м. Острога та прилеглих селах протягом всього окупаційного періоду. Для більш чіткої координації репресивних дій в місті було створено гетто, куди зганялося єврейське населення. Відводився певний район проживання, за межі якого заборонялося виходити. В будинку розміщувалися по п'ять, шість сімей. Продуктів не вистачало, каналізація була відсутня.

Не витримуючи жахливих умов, люди рятувалися втечею до лав УПА, радянських партизанських загонів, просто до лісу.

Справжнім героїчним подвигом в той час була допомога та переховування сільським населенням втікачів-євреїв. Під загрозою смерті, люди надавали притулок, харчі, одяг, підтримували виживання в лісовій місцевості. Багатьом нерідко смерть дихала в спину від німецької влади.

Рятівниками єврейських доль в Оженині були родини Онищуків, Козаків, Сорочинських, Кондратюків, Бернацьких та інших жителів, які проживали на хуторах під лісом – за 13 км від села. Про ті нелегкі часи – записані свідчення місцевих жителів.

До війни і в роки окупації сім'я Макаревичів проживала під лісом – остання хата з лівої сторони, якщо їхати з Оженина в сторону с. Країв. Макаревич Кузьма Сидорович 1900 р. н. працював на вантажних роботах на залізничній станції Острог, а пізніше в краївському млині. Дружина Марія Никифорівна 1901 р. н. (неписьменна), доглядала господарство, виховувала дітей. У сім'ї їх було п'ятеро: Степан 1922 р. н., Володимир 1925 р. н., Людмила 1935 р. н., Іван 1939 р. н., Йосип 1942 р. н. Іван та Йосип були хрещені за католицьким обрядом Янеком та Юзеком. За переписом 1941 року в користуванні сім'ї було 2,30 га колишньої панської та 2,80 га селянської землі, корова, телиця, двоє коней, віз, дві борони.

Зі спогадів Людмили Кузьмівни:

Незадовго, з приходом німецької влади, в лісі, поблизу нашої хати та інших місцях оженинського і крайвського лісах, появилися люди. То були євреї. Втікачі були з Острога, Здолбунова, села Стадники та інших місцевостей. Були такі, які помившись і поївши, прямували далі. Інші з нашою допомогою викопували в лісі «схрони» (землянки) і там переховувались. На той час мій батько працював в млині с. Країв. Його власник – пан Тугачик (Козіловський) був дуже доброю людиною і допомагав мукою. Батько приносив її додому, а наша мати пекла хліб та готувала їжу. А ми, діти, носили ті харчі до лісу.

Недалеко від нашої хати було три землянки. В одній проживали Міша і Бузік, в другій – Мотель (Міша) і Юра Ключники (звали їх так). Міша ходив і до Сорочинського Петра, в хаті якого проводилися баптистські зібрання. В третій перебував єврей старшого віку, повний на вигляд, невисокого росту. Імені не пам'ятаю, тому що був людиною замкнутою. Якщо в селі не було німців, то лісові мешканці приходили до нас та сусідів додому, поїсти та помитися, перебути певний час у теплі.

Мій старший брат Володимир працював на залізниці черговим по станції. Про те, що він знав німецьку мову, не було відомо нікому. Коли фашисти передавали дані про облаву, Володя попереджав наших квартирантів, і вони сиділи у своїх землянках. Був такий випадок. Ми склали сіно, Мотель Ключник прийшов по харчі, і саме в той час наїхали німці. Ми Мотеля закидали сіном. Гітлерівці ходили по садибі, заглядаючи у всі закутки. Володя був у формі залізничника, порозмовляв з ними про щось і вони пішли. Через деякий час ми допомогли Мотелю вибратися з-під завалу сіна, і він пішов у ліс. А було і так. Мотель був у нас вдома, а його брат Юра вийшов з лісу і підходив уже до хати, коли ж помітив фашистів. Ми їх швидко сховали у хліві, біля якого був прив'язаний собака. Як тільки німці підійшли до садиби, собака почав гавкати і не пускав їх. Вони його подразнили, посміялись і пішли. До цієї пори зі страхом згадуємо цей випадок і той жах, який пережили ми і два єврейські хлопці. Якби німці їх знайшли, то не було б пощади ні хлопцям, ні нашій сім'ї. Часто в землянки приходили інші євреї. Вони жили в «схронах» по кілька чоловік, а потім йшли кудись.

Крім цих людей, в нас переховувались євреї з родини Вальдманів, сусіднього села Стадники. Дівчинка Малка була чимось схожа на нашого батька. Він казав, що то його донька. Ми разом з нею пасли корову, гралися, спали на печі, їли. Я та інші діти називали її Мальвіною. Мій брат Степан розказував: було якесь свято, батько їздив на базар і привіз дерев'яні ложки і сказав, щоб ми собі вибрали. Малці дісталась найкраща. Я почала плакати, а Малка каже: «Я батькова донька, а ти – мамина».

Часто в нас була і мати Малки – Гітля, яка переховувалась у Бернацьких і по інших хатах. Її приходили відвідувати син з невісткою і маленькою внучкою. Невістка дуже гарна, онучка була одягнена у жовтий светрик і клітчасту спідничку в складочки. В 1943 році помирає Гітля. Її спорядили на підводі, а зверху закидали гноєм, щоб не викликати підозри. У ліс тіло завіз Бернацький Віталь. Могилу допомагали копати хлопці-євреї. Поховали її біля великого дуба (зараз його вже немає). Коли хоронили Гітлю, були присутні Сорочинська Сенька, Макаревич Марія, Кондратюк Федір, євреї – Мотель, Міша, Юра, Бузік і дочка Малка. Надалі наша сім'я доглядала цю могилу після війни Малка і її сестри проживали в Острозі. З мамою Марією ми бували в них гостях. При останній зустрічі вони подарували мені косинку. В 1946 році вони переїхали до Польщі, а згодом до США.

А ще, пам'ятаю, що у нас переховувався євреї Гольдман. Він був дуже розумною і хорошою людиною. Розумівся в техніці. Якось він відремонтував в краївському млині двигун. Також у Гольдмана був радіоприймач, і ми слухали новини з фронту.

Неподалік Макаревичів проживала сім'я лісника Кондратюка Лук'яна Федосійовича (1899 р. н.). Працював лісним робітником лісопункту ст. Острог. Дружина Федора Порфирівна (1902 р. н. – неписьменна) була домогосподаркою. В сім'ї росло двоє дітей: Федір 1925 р. н. та Ніна – 1932 р. н.

Із свідчень Кондратюка Федора Лук'яновича:

В період окупації, поблизу залізниці, німецька фірма «Гельмус» почала будувати шосейну дорогу. Вона мала проходити через Країв, Новосілки, Тайкури на Рівне. На залізничну станцію фашисти привозили з острозького гетто євреїв. Вони розвантажували вагони з каменем. Його накидали у вагонетки, що направлялись на будівництво шосейки. Дізнавшись, що після закінчення робіт їх розстріляють, люди неодноразово робили спроби тікати до лісу. Розстріли німці проводили в районі села Тайкури. Згодом втікачі шукали притулку у добрих людей.

Ми проживали близько лісу. Наша родина допомагала їм переховуватись. В лісі копали ями різних розмірів, всередині обтикували простою соломою – стіни і верхню частину. Землю, яку викидали наверх, рівенько розсипали. Потім засаджували молодим лісом і притрушували листям. Далі робили вузький люк для входу. Таких «крійвок» було багато по всьому лісі, на відстані до кілометра, два. В них перебувало від одного, двох, трьох і більше чоловік. Потрібно було носити їжу, воду, шукати якийсь одяг, взуття. Так відбувалося з осені 1941 до початку 1944 років.

А коли прийшли радянські війська і звільнили Оженин, євреї вийшли з лісу і направилися в сторону Здолбунова, Рівного. В більшості доля

їх невідома. Сорочинські, як і інші оженинські хутірчани, також брали участь в нелегкій єврейській долі. Сорочинський Петро Миронович, 1910 р. н. працював до війни лісним сторожем. Дружина Ксенія Яківна, 1911 р. н. Господарювала по дому. Старші діти: Любов Петрівна, 1929 р. н. та Борис Петрович, 1931 р. н. Саме вони найбільше допомагали батькам переховувати втікачів-євреїв. Протягом свого життя Сорочинські виховали восьмеро дітей. За переписом 1941 року родина мала ві друбної 2,62 га землі, коня, корову.

Свідчення Сорочинського Бориса Петровича:

Прихід німців у село супроводжувався бомбардуванням літаків і двох розвідувачів «ремів». Наша сім'я проживала на краю села, під лісом. В той час мені було десять років. Зима 1942 рік. Стук у двері. До хати зайшов чоловік, труситься. Назвався євреєм Марекком, просився порятунку. Батьки дали їсти, дозволили прилягти на ліжко, зігрітись біля теплої грубки. Потім перевели до стодоли сховатися, тому що німці вже нишпорили по селу. Зайшли і до нашої хати. Через перекладача запитували про євреїв. Батько сказав, що ніхто не приходив, не бачили нікого. Фашисти пішли далі, до сусідів, ставили їх під стіну хати, загрожували розстрілом. Лякаючи, стріляли по копицях.

Переховувались два хлопці – по імені Бузік і Мотель. Перебували то в лісі, то в нашій хаті, по сусідах. Бузік був до кінця війни. Коли прощався, плакав на батькових плечах, дякував за все, що йому зробили. Вже після війни переїхав до Ізраїлю і надіслав лист-подяку.

Ще була одна єврейка, приблизно 1923-1923 року народження. Розмовляла польською мовою. Дуже схожа на матір, добра душею, готувала їжу. Любила дітей і часто садвила нас на коліна. Після війни виїхала до Польщі. Прислала посилки, дякувала.

Згадується як одного разу зі сторони с. Вельбівно прямувала єврейська сім'я. Побачили німців і почали тікати, а дитинку лишили, щоб потім повернутись і забрати. Фашисти їх не догнали, а дитинку забрали. Жінка згодом повернулася, дитини годі шукати. Бідна збожеволіла.

Одного разу у нас проходило молитовне зібрання. Батько проповідував слово божє. В цей час зайшли повстанці. Глянули на всіх, запитали, хто ті чужі люди. Євреї – сказав батько. Повстанці євреїв не чіпали. Те, що наша сім'я допомагала їм переховуватись, знали в той час лише три хати, так як наші сусіди теж їм допомагали.

В лісі були вириті повстанцями ями. Їх називали по різному – «схрони», «криївки», бліндажі. Люди і самі їх викопували. В них і проживали. А батьки давали нам, дітям, доручення – один раз або через день носити їжу до лісу. Пам'ятаю, була зима. З торбинкою харчів прямував до лісу,

а далі скакав по пеньках, щоб не було видно слідів до схованок. Вони були добре замасковані. Стеля була з колодок, зверху прикрито землею, гілками, встелено листям. На поверхні схованки посаджені молоді деревця. В середині була солома, сиділи на колодках. На пам'яті, – в одній з них навіть перебувало до восьми чоловік. Періодично переходили з одного бліндажа до іншого.

Люди перебували постійно в страху, їх лякав будь-який шурхіт. В сусідів Макаревичів переховувалася єврейка Гітля (Гапчиха). Вона була з сусіднього села Стадники. Проживала в хліві, здоров'я вже доброго не мала. Одного разу жінку налякало хрюкання свині. Їй стало зле, так і не прийшла до свідомості. Мій батько з сусідами схоронили її в лісі.

Товариство єврейської культури в Україні та Фонд «Пам'яті жертв фашизму» присвоїли звання Праведників: Макаревичам Кузьмі та Марії, їх сину Степану; Кондратюкам Лук'яну і Федорі, їх сину Федору; Сорочинським Петру і Ксенії, їх сину Борису. Комісією, створеною при Національному інституті пам'яті катастрофи і героїзму Яд-Вашем (Ізраїль), вони нагороджені почесною грамотою та медаллю Праведників світу. Згідно рішення цієї ж комісії їхні імена викарбувано на Стіні пошани в Алеї Праведників Яд-Вашем.